

УДК 303.211

О.П. Шестаковський*Інститут економіки і прогнозування НАН України*

ІНДЕКС ПІДТРИМКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГОМОГЕННОСТІ: ДОСВІД АДАПТАЦІЇ ШКАЛИ ІНТОЛЕРАНТНОСТІ

У статті викладено спробу адаптації експрес-методики для оцінки національної інтолерантності – індексу підтримки національної гомогенності. Індекс може відображати латентні ставлення, які є виразом широкого спектру її проявів, включаючи мирні. Зроблена оцінка її надійності та валідності. Водночас шкала вимагає доопрацювання.

Ключові слова: національна гомогенність, шкала інтолерантності, оцінка валідності.

Констатація зростання міжнаціональної інтолерантності в Україні стала загальним місцем і в профільній науковій літературі, і в публіцистиці. Разом з тим, існує нестача даних, які дозволяли б робити обґрунтовані висновки щодо її характеру, інтенсивності, поширеності всіх її проявів.

Більшість текстів, присвячених зростанню інтолерантності, які базуються на емпіричних даних, або звертаються до результатів застосування шкали Богардуса, або посилаються на кількість нападів на представників етнічних меншин та іноземців чи скоєння інших *hate crimes*. Дані щодо останніх є принципово неповними і тому не відображають стану справ адекватно. Щодо результатів, отриманих за допомогою шкали Богардуса, то залишаються сумніви, якою мірою вона може відображати поняття інтолерантності [6]. Тому брак достатньо вірогідних даних, які б різнобічно характеризували це явище, не в останню чергу викликаний недостатньою розробленістю методології та методик вимірювання. Отже, конструювання та адаптація шкал для вимірювання інтолерантності є *актуальними*.

Насправді, відповідних етносоціологічних та етнопсихологічних методик для російського/українського суспільств існує більше, проте вони не використовуються широко. Серед них можна назвати діагностичний тест ставлень, методику оцінки типів етнічної ідентичності [9], методики для аналізу етнічних стереотипів [5], у тому числі психосемантичні [8].

Проте подібні методики здебільшого громіздкі і складні, і тому погано підходять для регулярних масових опитувань, репрезентативних у масштабах усього суспільства. Тобто, існує *проблема* відсутності експрес-методики вимірювання рівня інтолерантності в суспільстві, внаслідок чого дуже важко проводити моніторингові дослідження з цієї проблеми.

Шкала Богардуса у цьому плані начебто є найбільш зручною методикою-«термометром», яка одночасно досить проста, компактна і до того ж поширена.

В Україні щонайменше два загальнонаціональних моніторинги рівня толерантності використовують шкалу Богардуса: моніторинг «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України [10] і моніторинг Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) [7]. Проте шкала Богардуса не знімає цієї проблеми.

Як ми докладно показали в [11], існує невизначеність щодо теоретичних меж її валідності. Іншими словами, залишається відкритим питання, наскільки вона відображає інтолерантність. Тож існує потреба в тому, щоб валідизувати її за допомогою інших методик.

Отже, метою даної роботи є розробка нової методики для оцінки рівня інтолерантності. Вона має підпорядковуватися двом вимогам:

- це повинна бути експрес-шкала, придатна для використання в регулярних масових опитуваннях;
- ця методика потім має бути використана для емпіричної валідизації шкали Богардуса.

Створюючи методику, ми взяли за основу шкалу, яку використовувала Г. Вайс під час крос-національного дослідження чинників націоналізму [14]. У свою чергу, вона ґрунтувалася на американському дослідженні рівня толерантності в колишній Югославії напередодні її розпаду [12].

Стаття написана на основі результатів дослідження «Вимірювання рівня ксенофобії в Україні», під час якого автор розробляв цю методику. Дослідження було проведене у 2008 р. Центром «Соціальні індикатори» спільно з КМІС за фінансової підтримки Міжнародного благодійного фонду «Відродження»¹.

Опис шкали

Індекс підтримки національної гомогенності є шкалою лайкертівського типу і складається з п'яти пунктів.

Респонденту пропонується висловити ступінь своєї згоди чи незгоди з п'ятьма судженнями. Для цього йому інтерв'юєр пропонує такий стимульний матеріал:

Скажіть, будь ласка, наскільки Ви погоджуєтесь або не погоджуєтесь з такими твердженнями?

ПЕРЕДАЙТЕ КАРТКУ D. ЗАЧИТАЙТЕ ТВЕРДЖЕННЯ.

		Повністю погоджуюсь	Скоріше, погоджуюсь	Скоріше, не погоджуюсь	Повністю не погоджуюсь	ВС/НЗ	ВД
D.1	Було б краще, якби люди брали шлюб лише з представниками своєї національності	1	2	3	4	88	99
D.2	Було б краще, якби різні народи жили окремо, кожен на своїй території	1	2	3	4	88	99
D.3	Можна почувати себе у безпеці лише якщо більшість оточуючих людей є твоєї національності	1	2	3	4	88	99

¹ Користуючись нагодою, автор хоче висловити щирю подяку В. Паніотто, В. Хмельку, Т. Петренко, Є. Ілленку, Р. Ленчовському та всім іншим, хто безпосередньо брав участь у цьому проекті або допомагав цінними порадами.

D.4	Треба дати зрозуміти іноземцям, які живуть в Україні, що небажано, щоб їх тут було занадто багато	1	2	3	4	88	99
D.5	Проникнення в Україну інших культур та інших мов може зашкодити українській культурі та українській мові	1	2	3	4	88	99

КАРТКА D

Повністю погоджуюсь	1
Скоріше, погоджуюсь	2
Скоріше, не погоджуюсь	3
Повністю не погоджуюсь	4

Запитання ставилися як російською, так і українською мовами, залежно від того, як було зручніше респонденту.

Ступінь згоди оцінюється за 5-бальною метрикою: «повністю погоджуюсь» (5 балів), «скоріше, погоджуюсь» (4 бали), «важко сказати» (3 бали), «скоріше, не погоджуюсь» (2 бали), «повністю не погоджуюсь» (1 бал).

ІПНГ для кожного окремого респондента обраховується за формулою:

$$I = \sum_{i=1}^5 x_i - 5'$$

де I – індекс, що відображає ступінь підтримки етнічної гомогенності,

x_i – варіант відповіді на i -те запитання, яке обрав респондент.

Індекс може мати значення від 0 до 20. Ці значення можна інтерпретувати таким чином.

- *0–4 бали.* Незгода зі шкідливістю національної гетерогенності. Зауважимо: заперечення того, що гетерогенність – це погано, не обов'язково означає згоду, що національна гетерогенність благо сама по собі.
- *5–10 балів.* Невизначене ставлення до національної гомогенності.
- *11–15 балів.* Помірна підтримка національної гомогенності: або позитивна її оцінка непослідовна (не включає у себе підтримку всіх суджень), або немає повної переконаності в цій оцінці.
- *16–20 балів.* Виражена підтримка національної гомогенності. Респонденти, які потрапили до цієї категорії, проявляють послідовну інтолерантну установку (йдеться про інтолерантність як про певне ставлення, яке не обов'язково може проявлятися назовні – див. наступний підрозділ).

Таке трактування обумовлене кількістю балів, які присвоюються за різні варіанти відповіді на кожне із запитань. З точки зору оцінки поширення інтолерантності у суспільстві нас найбільше цікавить остання група, представники якої набрали найвищі бали.

Очевидно, що значення індексу, яке дорівнює 10, є своєрідною межею, яка відділяє тих, хто тією чи іншою мірою схвалює національну гомогенність, і тих, хто цього не робить або не вважає національну гетерогенність злом.

Теоретичний зміст індексу підтримки національної гомогенності. Відповідність концепту інтолерантності

Треба визнати, що автори методик, на яких ми базуємося, не розробили глибоко їх теоретичні засади. Американські дослідники пишуть, що шкала вимірює етнічну інтолерантність, хоча на 24 сторінках їхньої статті не знайшлося місця для чіткого визначення цього поняття [12, 1544]. Натомість опис інтолерантності суто операціональний – це те, що вимірюють чотири пункти їхньої шкали. Віденська авторка вважає, що шкала вимірює ступінь толерантності, проте, по суті, не поглибила опис цього поняття [14, 388].

Поняттю національної інтолерантності бракує однозначного визначення [напр., 2]. Детальна розробка цього поняття не входила до завдань даної статті. Тому ми спочатку проаналізували пункти шкали, аби розкрити їх теоретичний зміст, тобто які саме утворення свідомості вони оцінюють. Потім з'ясували, якому розумінню інтолерантності вона може відповідати.

Перші три пункти були запропоновані Р. Ходсоном з колегами, четвертий – Г. Вайс, п'ятий – нами. В їх формулюваннях можна побачити таке.

Загальним предметом наведених тверджень є національно гомогенне оточення. Перші чотири пункти відображують ставлення до нього: у шлюбі, серед інших людей навколо, на території власної країни. П'ятий пункт говорить не стільки про гомогенність людського оточення, скільки про культурну однорідність, проте вона часто пов'язана з людьми іншої національності.

Перші три пункти являють собою оціночні судження стосовно такої гомогенності на рівні «краще – гірше». Четверте судження також включає в себе оцінку того, «бажана чи не бажана» велика кількість іноземців на території України.

Третій та п'ятий пункти відображують побоювання шкоди, якої можуть завдати представники іншої національності. В одному випадку це стурбованість стосовно особистої безпеки, у другому – стосовно національної культури. Власне, головною причиною того, що ми включили цей пункт, було намагання, щоб шкала більше відображала побоювання, які лежать в основі небажання мати етнічно «чужих» у своєму оточенні.

Згода з цими судженнями не передбачає, що респондент обов'язково сам схильний до якихось дій стосовно інших етнічних груп. Іншими словами, конативний (поведінковий) компонент ставлення практично не виражений. Явно дія виражена тільки в четвертому судженні стосовно іноземців. Загалом у перших чотирьох судженнях йдеться про ступінь підтримки дій інших – людей або соціальних груп.

На наш погляд, це свідчить: якщо існує загальна ознака, яку відображує ця шкала, то ця ознака є латентною і не обов'язково виражається назовні.

Також відзначимо, що серед пунктів шкали відсутні пропозиції радикального та екстремістського характеру. Тому респонденти, які набрали високі бали, не обов'язково хочуть або готові вчиняти щось проти "чужих", і їх варто розглядати як активних ксенофобів.

Отже, індекс підтримки національної гомогенності (ІПНГ) відображує латентне оціночне ставлення до національно гомогенного оточення. Воно передбачає не безпосередню готовність діяти стосовно людей іншої національності, а, скоріше, загальну підтримку дій інших. Частково це ставлення може відображати побоювання (але далеко не всі), які лежать в основі такого ставлення. Шкала в цілому є поміркованою і не може вирізняти радикально налаштованих респондентів.

Окремі пункти ІПНГ можуть відобразити такі грані цього ставлення, як прагнення до шлюбної гомогенності, прагнення до територіального домінування, тривожна недовіра до представників іноетнічних груп, неприйняття іноземців, побоювання впливу іншої культури.

Подивимося, наскільки цей індекс відповідає поняттю інтолерантності. Її зазвичай розуміють як нетерпимість, у нашому випадку – до представників іноетнічних груп. Проте існують різні точки зору щодо того, до яких феноменів свідомості чи поведінки належить інтолерантність і що стоїть за словом «нетерпимість».

Аналізуючи, як різні автори розуміють толерантність (а отже й інтолерантність як антонім), Г. Бардієр показує, що вона може визначатися як цінність, соціальна норма, потреба, погляд, переконання, ставлення (атитюд) [2]. Він зауважує, що останнє розуміння зустрічається частіше інших. В. Гараджа вважає, що (ін) толерантність – це і поведінка, яка виражає таке ставлення, властивість особистості [1]. Для нас розуміння інтолерантності як настанови (протилежної толерантності) теж є найбільш прийнятним, враховуючи зміст шкали, який ми розкрили вище.

Проте, що стоїть за толерантністю? Згідно з різними авторами, це може бути «готовність приймати соціокультурні відмінності» [4], терпимість (як здатність витримувати, терпіти), безпристрасність, байдужість [1], неможливість взаєморозуміння, поблажливість або, навпаки, здатність до розуміння та критичного діалогу [3], «вміння мирно уживатися поряд, не претендуючи на більше – на взаєморозуміння та взаємозбагачення» [1]. Уже можна побачити суперечність щодо того, чи є толерантність виявом взаєморозуміння, чи навпаки – нездатності до нього.

Відповідно, інтолерантність теж може інтерпретуватися як нездатність до взаєморозуміння та терпіння людей іншої національності, проте точно не з'ясованої глибини. З іншого боку, інтолерантність як ставлення може і не виражатися навіть вербально, тобто виглядати як толерантність [13, 2]. Немає єдності думок у питанні, де проходить межа між толерантністю та інтолерантністю або наскільки широкою є нейтральна територія між ними.

Наш індекс, виходячи з його змісту, підходить лише до тих концепцій, які розуміють змістом інтолерантності або її складовою ставлення (настанову) щодо представників іншої національності, і це ставлення може мати широкий спектр поведінкових реакцій, який включає і досить мирні форми. Індекс може виражати або рівень інтолерантності сам по собі, або його складову, якщо інтолерантність включає в себе не тільки ставлення, а й поведінку або інші утворення свідомості, яких індекс не відображує.

Емпірична база. У межах дослідження було проведене опитування під назвою "Міжетнічні відносини в Україні". Польовий етап був проведений з 24 червня по 9 липня 2008 р. силами мережі інтерв'юєрів КМІС. Основні етапи дослідження включали підготовку анкети і супроводжувального інструментарію, проведення претесту анкети, відбір і підготовку інтерв'юєрів, проведення польового етапу (інтерв'ю з респондентами), контроль роботи інтерв'юєрів, кодування, введення і логічний контроль даних.

До кінцевого масиву увійшло 1206 анкет.

Генеральна сукупність являє собою населення України, що постійно проживає на її території і не проходить військову службу, не перебуває у в'язницях та медичних установах (лікарнях, медичних інтернатах).

Вибірка, розроблена для дослідження, є репрезентативною по Україні в цілому з розрізом до чотирьох регіонів. Вибірка є чотириступеневою, випадковою на кожному ступені. Опитування проходило в 102 населених пунктах у всіх областях України і в АР Крим. Теоретична похибка вибірки без урахування дизайн-ефекту складає 2,9%. Дизайн-ефект оцінюється у 1,5.

Перевірка надійності ІПНГ

Ми оцінили такий аспект надійності шкали, як її узгодженість, за допомогою коефіцієнта α Кронбаха. Показник для всіх п'яти пунктів шкали дорівнює 0,81, що говорить про хорошу узгодженість. При видаленні будь-якого пункту шкали показник α Кронбаха зменшується (див. табл. 1), тобто шкала стає менш надійною.

Таблиця 1

Статистичні показники зв'язку окремих пунктів ІПНГ та сумарного показника решти пунктів

	α Кронбаха, якщо пункт видалено	Коефіцієнт кореляції пункту з сумою решти пунктів шкали	Квадрат коефіцієнта множинної кореляції
Було б краще, якби люди брали шлюб лише з представниками своєї національності	0,78	0,59	0,39
Було б краще, якби різні народи жили окремо, кожен на своїй території	0,75	0,69	0,48
Можна почувати себе в безпеці, лише якщо більшість оточуючих людей є твоєї національності	0,78	0,59	0,36
Треба дати зрозуміти іноземцям, які живуть в Україні, що небажано, щоб їх тут було занадто багато	0,78	0,60	0,36
Проникнення в Україну інших культур та інших мов може зашкодити українській культурі та українській мові	0,79	0,55	0,32

Кореляції окремих пунктів шкали із сумою решти пунктів є досить високими, так само як і відсоток поясненої дисперсії, який описується квадратом коефіцієнта множинної кореляції пункту зі значенням індексу в цілому.

Досить високими є й кореляції окремих пунктів між собою (табл. 2), хоча й трохи нижчими, ніж кореляції пунктів із сумою решти пунктів. На наш погляд, це свідчить про те, що, хоча вказані аспекти підтримки національної гомогенності відображають її різні сторони, вони все одно дуже щільно пов'язані. Тобто, настанова на її підтримку навряд чи є комплексним поняттям.

Таблиця 2

Коефіцієнти кореляції Пірсона окремих пунктів шкали ІПНГ між собою

№		1	2	3	4	5
1	Було б краще, якби люди брали шлюб лише з представниками своєї національності	1	0,58	0,50	0,40	0,39
2	Було б краще, якби різні народи жили окремо, кожен на своїй території		1	0,52	0,50	0,49
3	Можна почувати себе у безпеці, лише якщо більшість оточуючих людей є твоєї національності			1	0,46	0,38
4	Треба дати зрозуміти іноземцям, які живуть в Україні, що небажано, щоб їх тут було занадто багато				1	0,50
5	Проникнення в Україну інших культур та інших мов може зашкодити українській культурі та українській мові					1

Звернемо увагу, що п'ятий пункт, добавлений нами, хоч і є узгодженим з рештою пунктів, менше впливає на надійність шкали і менше корелює з іншими пунктами. Це означає, що він вимагає переформулювання, а шкала в цілому – доопрацювання.

На надійність шкали практично не впливає мова запитальника: російська чи українська. А Кронбаха, виміряна для шкали, яка заповнювалася українською мовою, складає 0,79, а для шкали, що заповнювалася російською мовою – 0,82.

Емпірична валідація ІПНГ

Показники для валідації. Ми не могли використовувати шкалу Богардуса, оскільки її планували потім валідизувати за допомогою індексу підтримки національної гомогенності. Тому ми скористувалися трьома іншими запитаннями.

Перше з них звучало так: *"Часто люди мають різні почуття стосовно представників різних етнічних груп: позитивні, негативні або нейтральні. Зараз я зачитаю Вам перелік етнічних груп, а Ви скажете, які почуття Ви в цілому відчуваєте стосовно представників кожної з них."* Після чого наводився перелік етнічних груп. Респонденти обирали відповідь за п'ятибальною шкалою від "Повністю позитивні" (1) до "Повністю негативні" (5). Це запитання мало на меті з'ясувати загальні почуття стосовно конкретної етнічної групи.

Запитання ставилося стосовно п'яти національностей: американців, грузинів, євреїв, росіян та ромів (циган). Національностей небагато, тому що під час опитування «Міжетнічні стосунки в Україні» апробувалося ще кілька інших шкал для вимірювання етнічних упереджень, які можна застосовувати щодо окремих етнічних груп. Тому, з одного боку, обмеженість запитальника не дозволила включити до нього багато національностей як об'єкти ставлення, з іншого – необхідно було обрати кілька національностей, які б наскрізно проходили через усі шкали, що уможливило б побудову комплексної моделі. Ми обрали вказані національності як такі, до яких (за винятком грузинів) у масовій свідомості спостерігається різна дистанційованість за даними шкали Богардуса. Грузини ж були обрані, оскільки на той момент (літо 2008 р.) ставлення до них становило окремий дослідницький інтерес.

ІПНГ дозволяє вимірювати загальну інтолерантність – тобто загальне ставлення до «неприйнятних» національностей, а не до окремих із них. Очікувалося, що буде спостерігатися зв'язок із тим, як опитані ставляться до всіх національностей із відповідей на запитання про загальні почуття.

Два інші запитання стосуються, швидше, підтримки певних дій проти представників «чужих» національностей. В одному запитується про підтримку відмови у візі до України представникам різних етнічних груп: *"Існує думка, що, з одного боку, туризм приносить прибутки нашій країні, з іншого – поїздка в Україну навіть з туристичною метою представників деяких етнічних груп може завдати більше шкоди, ніж користі. Яким етнічним (національним) групам зі списку Ви б не давали візу на в'їзд до України?"*

За допомогою іншого ми намагалися з'ясувати рівень підтримки «очищення» від окремих етнічних груп у принципі: *"Є така точка зору, що деякі з етнічних (національних) та соціальних груп становлять загрозу для існування та розвитку людства, і було б бажано звільнитися від них взагалі. Подивіться на перелік різних етнічних та соціальних груп і скажіть, будь ласка, від яких із цих груп людство має звільнитися".*

До кожного із цих двох запитань респонденту дається перелік низки національностей. Опитуваний може обрати будь-яку кількість груп. Щоб пом'якшити останнє запитання, ми включили до переліку такі соціальні групи, як наркоторгівці або терористи, зникнення яких підтримали б досить широкі верстви населення.

Ці запитання виявляють не стільки схильність самостійно щось вчинити, скільки підтримати заходи стосовно представників інших національностей – утім, досить радикальні заходи.

Перевірка валідності. Коефіцієнти кореляції Пірсона індексу підтримки національної гомогенності з валідізуючими запитаннями представлено у табл. 3.

Таблиця 3

Коефіцієнти кореляції Пірсона ІПНГ з валідизуючими запитаннями

Які почуття Ви в цілому відчуваєте стосовно...	американців	0,06
	грузинів	0,20**
	євреїв	0,20**
	росіян	0,15**
	ромів	0,25**
Кількість етнічних груп, від яких варто позбутися взагалі		0,26**
Кількість етнічних груп, яким не варто давати візу до України		0,30**

** – коефіцієнт кореляції є значущим на рівні $p=0,1$.

Усі кореляції є значущими за винятком зв'язку із загальними почуттями щодо американців. Коефіцієнти кореляції позитивні: більш вираженій підтримці національної гомогенності відповідають більш негативні почуття стосовно конкретної національності та більша кількість етнічних груп, яким респондент не бажав би надавати візу або яких хотів би позбутися. Водночас усі зв'язки не дуже щільні, тобто області валідності усіх показників збігаються з ІПНГ, але далеко не повністю.

Із запитаннями щодо загальних почуттів вони і не мали збігатися, оскільки почуття до кожної окремої національності має свої власні чинники, які не зводяться до загальної інтолерантності. Коефіцієнти кореляції поступово збільшуються від росіян через грузинів і євреїв до ромів. Цей порядок національностей в цілому можна вважати сформованим за наростанням «чужості» у сприйнятті населенням України. Тобто, чим більш «чужорідною» уявляється національність, тим більшу роль у формуванні ставлення до неї відіграє загальна інтолерантність.

Щоправда, залишається відкритим запитання, чому є незначущою кореляція із загальними почуттями щодо американців. Висунемо гіпотезу (яка вимагає перевірки), що почуття до американців формуються під впливом інших чинників, адже кількість безпосередніх контактів з ними серед населення України порівняно незначна, на відміну від інших чотирьох національних груп.

Кореляції ІПНГ з відповідями на запитання щодо підтримки заборони видачі віз для окремих етнічних груп та позбавлення від цих груп взагалі є вищими, ніж кореляції з відповідями на запитання щодо загальних почуттів, причому кореляція з другим запитанням є навіть трохи вищою, ніж кореляція з першим.

Це здається природним: чим більше людина прагне навколо себе етнічної гомогенності, від тим більшої кількості етнічних груп вона прагне ізолюватися. Крім того, більш високі кореляції, ніж із запитанням про загальні почуття, узгоджуються з тим, що ставлення до окремої національності має обумовлюється специфічними компонентами.

Проте в цих запитаннях з'ясовується ставлення до більш конкретних і більш жорстких заходів, ніж у судженнях ІПНГ, тобто їх можна назвати більш радикальними. Тому не дуже щільні коефіцієнти кореляції додатково можуть свідчити: ІПНГ загалом не відображає радикальних національних упереджень.

За підсумками валідизації можна сказати таке. ІПНГ дійсно відображає національну інтолерантність, яка не зводиться до ставлень стосовно окремих етнічних груп. Вона навряд чи відображає (тільки) її радикальні форми, проте включає схильність підтримувати певні обмежувальні заходи щодо представників інших національностей. Водночас цих даних замало для остаточного висновку про валідність цієї шкали. Подальша адаптація шкали потребує додаткових досліджень.

Рівень інтолерантності у 2008 р.: результати застосування шкали

Розглянемо результати опитування. Послідовно інтолерантну установку виявили 10,4% опитаних (рис. 1), ще 21,1% виявили більш помірну підтримку національної гомогенності.

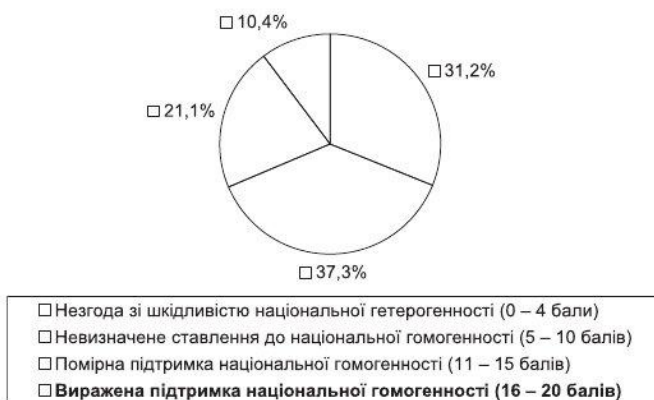

Рис. 1. Розподіл респондентів за ступенем підтримки національної гомогенності

Розподіл відповідей щодо окремих пунктів шкали більш-менш узгоджується зі значеннями індексу (табл. 4). Респонденти, які тією чи іншою мірою погоджуються із запропонованими судженнями, становлять третину всіх опитаних, а від 11,6 до 14,9% погоджуються з ними повністю.

Тобто, приблизно десята частина дорослого населення України (за станом на 2008 р.) була національно нетолерантною. Виходячи зі змісту шкали, не можна вважати їх усіх радикально налаштованими проти представників інших національностей чи соціально небезпечними в цьому плані. Проте вони являють собою плідний ґрунт для поширення більш чітких та екстремістських ідей і способів дії, якщо складеться відповідна ситуація.

Таблиця 4

Розподіл відповідей щодо окремих суджень ІПНГ

	Погоджуюсь		Не погоджуюсь		Важко відповісти/ Не знаю
	Повністю погоджуюсь	Скоріше, погоджуюсь	Скоріше, не погоджуюсь	Повністю не погоджуюсь	
Було б краще, якби люди брали шлюб лише з представниками своєї національності	33		60,6		6,4
	14,9	18,1	23,8	36,8	
Було б краще, якби різні народи жили окремо, кожен на своїй території	33,7		60,4		6,0
	12,5	21,2	28,7	31,7	
Можна почувати себе у безпеці, лише якщо більшість оточуючих людей є твоєї національності	33,6		59,9		6,7
	13,1	20,5	31,5	28,1	
Треба дати зрозуміти іноземцям, які живуть в Україні, що небажано, щоб їх тут було занадто багато	33,6		58,8		7,6
	11,6	22,0	27,1	31,7	
Проникнення в Україну інших культур та інших мов може зашкодити українській культурі та українській мові	33,1		56,1		10,8
	13,1	20,0	26,7	29,4	

Обговорення і подальша робота над шкалою

Основна дослідницька робота над індексом була закінчена півтора року тому. Її недоліки за цей час стали краще видимими. Коротко розглянемо деякі з них із тим, щоб окреслити напрями роботи над ними.

Загальне методологічне зауваження полягає в тому, що до кінця не розробленим залишилося поняття інтолерантності, для цього треба провести окрему роботу.

Інший недолік такого ж рівня – не розкрито поняття національності. Але на відміну від попереднього поняття, питання полягає не тільки в науковому визначенні, а й у тому, як поняття національності (народу, етнічної групи) розуміється респондентами. Тобто йдеться про те, чи говорять респонденти і дослідники однією мовою.

Із цим тісно пов'язане питання про те, які національності респондент вважає «іншими», «чужими». У нашому суспільстві це, наприклад, питання, наскільки «іншими» для українського населення є росіяни. Питання має і методологічне значення, оскільки його прояснення дозволяє побачити, стосовно кого респондент вважає, наприклад, що краще, щоб їх було в Україні менше. Скоріше за все, виявиться, що коло таких національностей відрізняється для різних людей. Вирішення цього питання ми бачимо в тому, щоб доповнити ІПНГ запитанням(и) для більш повного з'ясування, хто для респондентів є «чужим», а хто ні.

Ряд зауважень стосуються безпосередньо пунктів індексу. По-перше, судження можуть бути сформульовані коротше без змістовних втрат, що позитивно відіб'ється

на якості індексу. По-друге, частину з них варто сформулювати інверсійним чином, що більш правильно з методичної точки зору. По-третє, серед варіантів відповіді щодо кожного судження варто проміжний пункт сформулювати більш явно, ніж «важко відповісти», і включити його до переліку явних відповідей. У теперішній формі варіант відповіді не завжди чітко відображує середню позицію. По-четверте, не зовсім вдалим виявилось останнє твердження щодо інших культур та мов, які можуть зашкодити українським. Не говорячи, що в одному питанні імплікуються одразу два, шкода від проникнення іншої мови виглядає особливо проблематичною, навіть у контексті національної нетолерантності.

Нарешті, варто продовжити роботу не тільки над наявними пунктами, а й подумати: може варто додати ще 2–3, що не надто обтяжить індекс, але допоможе підвищити якість шкали.

Очевидно, що ІПНГ вимагає додаткових досліджень для підтвердження його надійності в ретестових опитуваннях та для подальшої валідазації, яку не можна вважати завершеною.

Висновки. З метою створення експрес-методики вимірювання рівня національної інтолерантності, придатної для моніторингових досліджень, ми зробили спробу адаптувати індекс підтримки національної гомогенності (ІПНГ). Наразі його адаптація ще далека від завершення, і, на наш погляд, цей процес заслуговує на продовження.

ІПНГ відображає латентне оціночне ставлення до національно гомогенного оточення. У цьому сенсі вона може відображати не тільки радикальні форми інтолерантності, а й досить мирні. У нашому дослідженні індекс показав хорошу надійність (узгодженість). Проте, як виявилось, емпірична валідація недостатньо підтверджує наші припущення про зміст шкали.

Згідно з даними цієї шкали, близько 10% дорослого населення України у 2008 р. були послідовно національно інтолерантними.

ІПНГ вимагає подальшої роботи над ним, як теоретико-методологічної, так і методичної: доопрацювання пунктів шкали, подальше встановлення надійності та валідності.

1. *Гараджа В.И.* Толерантность как социальный феномен [Електронний ресурс] / В.И. Гараджа // Ломоносовские чтения 2003. – Режим доступу : <http://lib.socio.msu.ru/library?e=d-000-00---0lomon-00-0-0-0prompt-10---4-----0-1l--1-ru-50---20-about---00031-001-1-0windowsZz-1251-00&a=d&c=lomon&cl=CL3.1&d=HASHf7d9b1619274e7fa4af6bf.9>

2. *Бардиер Г. Л.* Смысловые подходы к определению толерантности [Електронний ресурс] / Г.Л. Бардиер – Режим доступу : http://antirasizm.ru/doc/publ_089.doc.

3. *Мацковский М.* Толерантность как объект социологического исследования. [Електронний ресурс] / М. Мацковский // Науч.-публицистич. вестн. «Век толерантности». – Вып. 3/4. – Режим доступу : <http://www.tolerance.ru/vek-tol/3-0-mackovskii.html>.

4. *Лекторский В.* О толерантности, плюрализме и критицизме / В. Лекторский // Вопр. философии. – 1997. – № 11. – С. 46–54.

5. *Павленко В.М.* Етнопсихологія : навч. посіб. / В.М. Павленко, С.О. Таглін – К. : Сфера, 1999. – 408 с.
6. *Паніотто В.* Динаміка ксенофобії в Україні, 1994–2002 / В. Паніотто // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 3. – С. 74–92.
7. *Паніотто В.* Динамика ксенофобии и антисемитизма в Украине (1994–2007) / В. Паніотто // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 1. – С. 197–213.
8. Психосемантический анализ этнических стереотипов: лики толерантности и нетерпимости / Петренко В.Ф., Митина О.В., Бердников К.В. и др. – М. : Смысл, 2000. – 73 с.
9. *Солдатова Г.У.* Психология межэтнической напряженности / Г.У. Солдатова. – М. : Смысл, 1998. – 389 с.
10. Українське суспільство 1992–2008 : соціологічний моніторинг / за ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2008. – 656 с.
11. *Шестаковський О.П.* Історико-теоретичний аналіз шкали Богардуса / О.П. Шестаковський // Укр. соціум. – 2009. – № 3.
12. *Hodson, R.* National Tolerance in the former Yugoslavia / Hodson, R., Seculic, D., Massey, G. // American Journal of Sociology. – 1994. – № 99. – p.1534–1558.
13. *Pettigrew, Thomas F.* Prejudice. Selections from the Harvard encyclopedia of American ethnic groups. / Thomas F. Pettigrew, George M. Fredrickson, Nathan Glazer. – Belknap Press, 1982. – 127 p.
14. *Weiss, H.* A Cross-National Comparison of Nationalism in Austria, the Czech and Slovak Republics, Hungary, and Poland / Weiss, H. // Political Psychology. – 2003. –№ 24 (2). – С. 377–401.

Отримано 25.01.10

О.П. Шестаковский

ИНДЕКС ПОДДЕРЖКИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОМОГЕННОСТИ: ОПЫТ АДАПТАЦИИ ШКАЛЫ ИНТОЛЕРАНТНОСТИ

В статье изложено попытку адаптации экспресс-методики для оценки национальной интолерантности – индекса поддержки национальной гомогенности. Индекс может отображать латентные отношения, являющиеся выражением широкого спектра её проявлений, включая мирные. Сделана оценка её надёжности и валидности. В то же время шкала требует доработки.

Ключевые слова: национальная гомогенность, шкала интолерантности, оценка валидности.

Shestakovskiy O.P.

INDEX OF NATIONAL HOMOGENEITY SUPPORT: EXPERIENCE OF ADAPTATION OF INTOLERANCE SCALE

Abstract: The attempt to adapt express method for evaluating the national intolerance - index of national homogeneity support was described in the article. Index may reflect the latent attitudes, which are the expression of a wide range of its manifestations, including peace. Its reliability and validity was assessed. At the same time this scale requires refinement.

Key words: national homogeneity, intolerance scale; validity evaluation.